

Orientace

Filozof ať k cigaretám nemlčí

Zákaz kouření v restauracích není v rozporu s duchem liberalismu

Tomáš Hříbek
esej | strana 24

SOBOTA 15. ČERVNA A NEDĚLE 16. ČERVNA 2013

LIDOVÉ NOVINY

KRESBA LELA GEISLEROVÁ

Volání divočiny

Jakkoli se tomu ochranáři zuřivě brání, nabízejí naší přírodě naději především **požáry a pastva**

Že se smrková plantáž podobá víc poli s kukuřicí než **přírodě**, tušíme všichni. Hledat ji proto zkusíme v národních parcích. Jenže většinu těch našich tvoří lesy od smrkových plantáží prakticky nerozeznatelné. Od běžného hospodářského lesa je nedokážou rozeznat ani tvorové, kteří by tam měli najít domovinu, takže v nich nežijí. A my se stále vášnivěji hádáme - o kůrovce, hranice, zákazy vstupu, ředitele. Demagogie kvete a to podstatně jde stranou. Pokusme se je tedy připomenout.

LUKÁŠ ČÍŽEK

Zastavili jsme v lese kousek za vsí a chystali se na procházku šumavským národním parkem. Oba hosté - ochranáři z východní Afriky - už notnou chvíli dávali najevo podezření, že se stali obětí trochu nejapného žertu: všude vesnice, obhospodařovaná krajina, nikde plot, který by odděloval divočinu od lidí. A navíc jsme kromě dvou srn nezahledli žádná zvířata ani strážce s kalašnikovy!

Malebné okolí se jim sice líbilo, ale vzhledem ke svým profesním zkušenostem (hlídkování u mrtvého nosorožce

spojené s „odštělem“ pytláka, který si pro mrtvé zvíře šel), odmítali uvěřit, že si z nich nestřílíme. Když se pak v ohybu cesty objevila třída prvňáčků v doprovodu dvou zjevně neozbrojených dospělých, nevěřící výrazy temně černých obličejů prořízl zářivě bílý úsměv: Ano, děláte si z nás legraci, tohle prostě nemůže být národní park!

Když jsme hosty neúnavně ujišťovali, že národní parky u nás mají různé zóny - a zejména když jsme trasu upravili tak, aby se vyhnula rozsáhlým pasekám v té nejpřísněji chráněné -, přistoupili oba Afričané nakonec na to, že je nevodíme za nos. Tak trochu podvedeni se ale cítit nepřestali. Evropanům se totiž podařila pozoruhodná věc: nabalíkovali lidem v Africe něco, co sami zjevně nedodržují, totiž to, že národní park je cenný jen tehdy, když v něm žijí divoká zvířata a domorodci tam prakticky nic nesmějí.

Hic sunt leones

Abychom lépe pochopili situaci u nás, zůstaňme ještě malou chvíli v Africe. Kupodivu to totiž nejsou Afričané, kdo nemá tak docela jasno v tom, jak by měl národní park fungovat. V obydlenějších částech černého kontinentu je hranice mezi ním a osídlenou krajinou dosti ostrá. A i když ji zrovna netvoří plot, změnu krajiny nelze přehlédnout. Zmizí políčka, místo koz a krav se kolem pasou stáda antilop a zeber, která ze křoví ospalým pohledem nesledují pastevece, ale lvi...

Zkusíte ale najít hranici národního parku u nás. Ano, ubude polí. Ale pokud jste se zrovna neocitli v jádrové zóně, vypadají louky, plantáže (pardon, produkční

Řízené vypalování slouží jako nástroj ochrany přírody snad ve všech okolních zemích a není důvod, proč by tomu tak nemělo být i u nás

lesy), srnky a krávy prakticky stejně. Kdyby někdo odstranil cedule, většinou nemáte šanci hranici trefit. Pomineme-li navíc několik málo šumavských losů, není v našich národních parcích větší divoké zvíře než jelen. Jeho penis a krev z jeho mladého paroží jsou sice v orientální medicíně ceněné podobně jako nosorožčí rohy. Ale protože jsou jeleni chováni v oborách a jejich lov je legální, trpí trhy spíš přebytkem těchto komodit. Zatímco tak hlavní starostí strážce fungujícího afrického parku je nebyť zastřelen pytláky, s nimiž vede eskalující válku o nosorožce a slony, ti naši bojují především s bující trávou, křovím, byrokracií, klesajícími rozpočty a neukázněnými návštěvníky. Těch se naopak v Africe bát nemusí - většinu z nich udrží v blízkosti ozbrojeného průvodce informace, že v parku žijí lvi.

Pro řadu afrických zemí je samozřejmě turistika klíčovým zdrojem příjmů - a národní

parky s jejich čtyřnohými obyvateli pak hlavním turistickým lákadlem. V africkém národním parku jsou proto návštěvníci velmi vítáni. A následně - v rámci pravidel - všemožně ždímaní. Vysoké vstupné přitom platí ochotně, pohled na stáda divokých zvířat za to prostě stojí. U nás je sice všechno zdarma, vzhledem k nesmyslné (mezi našimi ochranáři však bohužel převládající) definici přírody jako místa bez lidské činnosti jsou ale návštěvníci spíše trpěni. A rozlehlé plochy parku nemohou navštívit vůbec. Často přitom není jasné proč vlastně.

Paradoxů by se našlo víc. Třebaže u nás chybí větší predátoři - takže divočáky, srnce a jeleny nelze ponechat samovolnému vývoji -, zakazuje náš zákon v parcích poplatkový odstřel. Regulaci zvěře tak mají na starosti tamní zaměstnanci (a poněkud nejasná množina jejich „hostů“). Národní park tak přichází o peníze hned dvakrát: jako správce honitby platí lovcem, místo aby lovcí platili jemu. Přitom jsou sice u nás tyto instituce placeny státem, část prostředků si ale musejí vydělat samy. A v tom je právě problém. Nejsou-li vstup ani lov zpoplatněny, je třeba získat peníze jinak - produkcí dřeva. Parky tak sice nejsou ve vleku myslivecké lobby, zato ale většinu jejich zaměstnanců tvoří lesníci. Což se na provozu i způsobu jejich správy také patřičně projevuje.

Národní park Šumava se například v médiích pochlubil, že za dřevo letos utrží 162 milionů korun. Průměrně z hektaru lesní půdy tedy získá necelé tři tisíce korun. To se výrazně neliší od dlouhodobých výsledků státních Lesů ČR. Ostatně nápadnou podobu mezi provozem v národních parcích a běžných lesnických závodech pěkně ilustruje

fakt, že ředitel Krkonošského národního parku před pár lety přešel rovnou na pozici generálního ředitele státního podniku Lesy ČR - aniž by to na provozu podniku, který se šetrností k přírodě rozhodně nevyznačuje, bylo jakkoli poznat.

Lesníci jejího veličenstva

Představte si, že jedete navštívit národní park v Africe, jehož téměř tři čtvrtiny tvoří nějaká plantáž, řekněme kaučuková. Zbytek je hospodářsky nevyužitelná, ale přísně chráněná pustina, kde sice rostou zajímavé květiny, ale neuvídíte prakticky žádné zvíře.

Takhle nějak by mohlo vypadat africké dvojčete Krkonošského národního parku. Z více než čtyř pětín jej pokrývají lesy, naprosto většinu přísně chráněné 1. a 2. zóny však tvoří bezlesí. Stromy jsou v 3. zóně, a jakkoli se tam hospodaří citlivěji než jinde, probíhají i tady těžby, běžná je likvidace smrků napadených kůrovcem i zalesňování. Faktická absence lesa v přísně chráněných zónách - a naopak jeho intenzivní opečovávaní mimo ně - je jistě důvodem, proč se hysterie kolem suchých smrků u nás týká jen Šumavy. Jenže je zároveň nejspíš také důvodem, proč v Krkonoších vyhnul tetřev (a byly marné pokusy o jeho návrat) a proč teď do věčných tokanišť směřuje i tetřevík.

Zásadním problémem je také skutečnost, že na území národních parků platí takzvaný Lesní zákon. Ten zakazuje například pást v lese. Přitom pastva domácích a před nimi divokých zvířat byla tím, co zejména vytvářelo a udržovalo pestrou kombinaci světlín, mlazín i starších stromů, umožňovalo zmlazovat dubům a jedlím.

Pokračování na straně 22

Volání divočiny

Dokončení ze strany 21

Stejný zákon pak prikazuje do dvou let zalesnit holinu. Jenže holiny po požárech, polomech a kůrovcových kalamitách jsou důležitým stanovištěm mnoha rostlin a živočichů. Správce národního parku ze zákona musí „preventivně bránit vývoji, šíření a přemnožení škodlivých organismů“. V horských smrčinách jde hlavně o kůrovce, který umí jehličnaté lesy jednak krásně prosvětlit, jednak v jím napadených stromech přežívá mnoho jiných vzácných a ohrožených tvorů. Alespoň v národním parku by snad mohli mít šanci na přežití. Představme si, že by podobně byl spravován třeba v Africe. Například lev, známý to kozožrout, by platil za zjevného škůdce...

Potíž je v tom, že Lesní zákon v sobě nese ducha doby Marie Terezie, kdy dřevo bylo strategickou a nedostatkovou surovinou. Nelze se tedy divit, že jeho cílem je „stanovit předpoklady pro zachování lesa, péči o les a obnovu lesa“. Naplňuje jej dokonale. Jenže hustý les není to, co by vyhovovalo většině našich domácích lesních živočichů a rostlin. Takže – jakkoli mnohdy tyto pojmy splývají – ochrana lesa není totožná s ochranou přírody. Spíš je s ní často v přímém rozporu. Přesto Lesní zákon platí v národních parcích i v nejpřísněji chráněných rezervacích, aniž by to většině zúčastněných připadalo divné, třebaže se jeho cíle od cílů ochrany přírody liší zhruba stejně jako hospodářská strategie tereziánské doby od poslání národních parků 21. století.

Kam člověk šlápne...

Má-li mít park naději na smysluplnou existenci, musí bezpodmínečně něco nabízet lidem. Jinými slovy je nad slunce jasnější, že by měl krom ochrany, vědy a vzdělávání sloužit také rekreaci. A v neposlední řadě umožnit těm, kdo na jeho území žijí – a podléhají regulaci –, aby si měli šanci vydělat.

Na tom, že by národní park měl obsahovat přírodu, se přitom shodnou všichni. Nikoli už ovšem na tom, co to ta „příroda“ vlastně je. A právě to je příčinou sporů, jejichž krystalickou podobu lze najít na Šumavě. Pomiňme propletenice ekonomických zájmů, které si obě strany podsouvají. Samozřejmě že hrají roli také, hlavní střet je ale nepochybně především ideového charakteru.

Zastánci zelené Šumavy vidí národní park jako místo, kde by měla být harmonická krajina částečně krytá hlubokými a především zelenými hvozdy. Na takovou přírodu jsou zvyklí od malička i z jiných částí krajinářsky vyhlášených jižních Čech nebo Českomoravské vysočiny. Pohled na suché lesy v nich budí dojem apokalypsy a touhu nějak přírodě pomoci. Třeba tím, že uschlé lesy zase rychle posadí sazeničkami smrku nebo místně vhodnou směsí dřevin. Z lidí „od fochu“ tento pohled prosazují zejména lesníci, ale občas také ekologové starší generace, leckdy v oboru dosti uznávaní. Jde o školu, pro niž je „pořádná příroda“ – a tu chceme v národních parcích všichni – synonymem zdravého lesa.

Druhá strana chce, aby v parcích především vládla příroda. Suché lesy nejsou problém. Jednak pěkně zarůstají, jednak jsou katastrofy typu větrných smršťů, kůrovcových kalami a požárů běžnou součástí života jehličnaté tajgy. Jsou tedy přirozené. Důležité je, že příroda si dělá, co chce, a člověk do něčeho nestrká prsty. Z lidí „od fochu“ tento pohled prosazují především ochránáři a ekologové. Jejich zakladní slova jsou „původní“, „prales“ a zejména „přírodní procesy“. Hlavní hodnotu nejspíše hledají v množství zelených stromů, ale v přirozenosti – a ta je tím „přirozenější“, čím méně a v čase vzdálenějších lidských zásahů ji ovlivnilo.

Linie „války o Šumavu“ jsou tedy jasné, pravda ale leží na obou jejích stranách. Vyhraněný lesnický a ochránářský fundamentalismus představuje protipóly, které by měly být opuštěny – a ve většině evropských zemí také byly opuštěny nejpozději koncem minulého století. U nás jsou ale zacementované a omezují prostor pro měkčí a racionálnější postoje. Proč jsou dnes extrémně žádoucí, si lze dobře ilustrovat na příkladu Mohelenské hadcové stepi. Jde o místo, kde svahy kaňonů řeky Jihlavy hostí unikátní, prastaré útočiště stepních rostlin a živočichů, z nichž některé najdeme nejbližší v jižní Evropě.

Romantická představa o Evropě pokryté panenskou přírodou – zejména lesy, které člověk zničil – vedla k přesvědčení, že teď se jí má na oplátku pomoci. Výsledkem bylo masivní vysazování stromů na místech považovaných za nejzranitelnější, tedy v bezlesích. V první polovině 20. století se tak na Mohelenskou step dostaly severoamerické akáty a zmizely z ní ovce a kozy. Akátina je sice les, ale na hadcové stepi zjevně likvidovala jak její vzácné stepní

Pars pro toto. Bofí les mezi Valticemi a Břeclaví v letech 1953 (nahore) a 2010 (dole). Starý snímek ukazuje zbytky tradičně obhospodařovaných, strukturně bohatých lesů. Nový už ukazuje jednotlé korony intenzivně obhospodařované lesní plantáže. Stejně dopadly prakticky všechny lesy u nás. FOTO VGHMÚR DOBRUŠKA A GOOGLE

obyvatele, tak specifický charakter, který odedávna přitahoval výletníky. Začalo být zjevné, že přírodu je třeba nejen nepoškozovat, ale raději jí ani nepomáhat.

V praxi to v případě Mohelenské stepi znamenalo vyřezat nepůvodní akát, ale pak už ji nechat jen „přírodním procesům“. Jenže stačilo pár desetiletí přísné ochrany a místo nepůvodního, člověkem šířeného akátu step zcela přirozeně zarůstala naprostou původní borovicí. Buď bylo třeba se smířit s tím, že ji i s jejími unikátními obyvateli nahradí biologicky podstatně chudší a běžný bor, nebo zasáhnout a „přirozenost“ stepi obětovat na oltář zachování jejího bohatství. Značné množství tehdy významných ochránářů navrhovalo step ponechat bez zásahů. Naštěstí zvítězil zdravý rozum, expandující borovice si vzali na starost dřevorubci a po nich se do míst vrátily druhy vykázané ovce a kozy.

Náhle bylo jasné, že Mohelenská step se zachovala nikoli navzdory lidské činnosti, ale právě díky ní. Dnes je zřejmé, že bez lidské péče by nakonec zarostlo téměř každé bezlesí. A že les by bez ní v nížinách přišel o dub a ve vyšších polohách zase o jedli. Jak je možné, že se člověk z pozice univerzálního škůdce přesunul na místo udržovatele její rozmanitosti?

Oheň, největší býložravec

Zhruba od druhohor se téměř vždy a všude, kde najdeme rostliny, potloukají také býložravci, kteří je žerou. Tím zásadně formují podobu krajiny a ovlivňují pravidla hry o přežití pro většinu ostatních organismů. Kde by v konkurenčním boji nakonec zcela zvítězily stromy a vytlačily tak vše ostatní, umožní býložravci přežít nejen rostlinám, které jim nechutnají (těm trnitým a jedovatým), ale i těm, které se pastvě

přizpůsobily (trávy). Zásadním způsobem také zvyšují rozmanitost vegetace.

Kde toho zvířata nesežerou dost, hromadí se postupně suchá tráva, spadané listy, jehličí a větve. Pokud tato materie alespoň občas vyschne, je ideálním palivem a do hry se dřívě či později zapojí býložravec největší a nejhladovější – oheň. Ten klíčovým způsobem ovlivňuje podobu středomořské krajiny, severských lesů, tvář přírody v Severní Americe i na Sibiři. Zkrátka téměř všude na severní polokouli, a tedy i u nás, jak nedávno potvrdila analýza jizev po požárech zarostlých v kmenech starých borovic z Bělověžského pralesa, která ukázala, že v 17. století hořel tento snad nejzachovělejší evropský les každých 6–18 let.

Pohled na staré mapy ukazuje, že změny, které postihly tvář volné krajiny, postihují také území našich národních parků a přírodních rezervací

Oheň umožňoval přežít světlomilné borovice, kterou od konce 19. století, kdy byl zařazen poslední požár, válčuje smrk. Příroda hořela překvapivě často a mnoha dnes vymírajícím rostlinám a zvířatům to zjevně svědčilo. Lesní požár v člověku vyvolá představu katastrofy, ale zejména borovice a duby jsou ohni přizpůsobeny, takže větší

na jich požár snadno přežije. Navíc tam, kde hoří častěji, zbývá pak na každý další velký oheň relativně málo paliva, takže plameny jen vyčistí stařinu, naředí křoví a husté nálety a umožní přežít travě a bylinám.

Toho se využívá jednak k prevenci velkých lesních požárů v Severní Americe, jednak k péči o lesy i bezlesí v chráněných územích tamtéž. Lesy dnes ale zapalují i ochránáři ve Skandinávii, vřesoviště, lesostepi a stepi vypalují ochránáři přírody v Německu a na Slovensku. Ostatně nejen Valach ochotně potvrdí, že nejvíce ochrání jejich vypalované pasenky... Z toho, co by mohl být jednotlivý, hustý a biologicky dosti chudý les, dokážou býložravci a oheň vytvořit širokou škálu nejrůznějších stanovišť.

Sníst a zavřít do chléva!

Podle intenzity pastvy může na daném místě být holá půda, krátkostébelný řídký trávník, vyšší tráva, křoví, lesostep, řídký, hustší nebo taky docela hustý les. A to ještě v pestré mozaice. Takové, jaká tady zřejmě existovala minimálně od druhohor, až zrovna hořelo, nebo se tu pásli dinosauři, mamuti, stáda divokých koní nebo domácích krav.

Většina živočichů a rostlin, které u nás dnes najdeme, se vyvinula v krajině ovlivněné pastvou a ohněm. Závisí tak na některém ze zmíněných stanovišť, jež jim oheň a býložravci připravovali miliony let, u nás zhruba do 19. století. Tehdy z krajiny začali mizet. Divoké spásáče jsme dávno snědli a ty zdomácnělé, kteří jejich činnost nahradili, jsme začali zavírat do chléva a kravit a žít s tím, co vypěstujeme na poli. V polovině 20. století pak z naší krajiny zmizeli docela. A s nimi i ona jemná a pestrá mozaika vzájemně se prolínajících lesů, pastvin, luk a polí.

Podstatnou část jsme rozorali a zbytek zalesnili. Rozloha lesů na území naší republiky se od roku 1790 zvětšila téměř o polovinu. Zároveň lesy výrazně zhoustly. Na hektaru je dnes dva- až třikrát více dřeva než před sto lety. Vysoká intenzita a uniformita v obdělávání polí jsou spolu s expanzí lesa na úkor luk a pastvin hlavními příčinami ohrožení organismů vázaných na bezlesí. Houstnutí lesů – jakkoli z pohledu produkce dřeva jde o nesporný úspěch – zase likviduje organismy lesní. Míží téměř všechno, co nedokáže přežít v husté řadě jednodruhových stromů, na poli nebo na golfových trávnících, sečených několikrát ročně. Zatímco dřívě byl hustý les podobně vzácný jako úplné bezlesí a většinu krajiny pokrývalo něco mezi tím, za poslední dvě století jsme krajinu proměnili téměř jen v kombinaci dvou výše zmíněných typů.

Většinu Česka pokrývají husté lesní plantáže a rozlehlá pole, v lepším případě doplněné o uniformně obhospodařované louky. Organismy, kterým taková krajina nevyhovuje, se ocitly v problémech. Skoro desetina druhů hmyzu, který tu žil kolem roku 1900, je dnes považována za vyhynulou. V praxi to znamená, že jsme přišli řádově o tisíce druhů motýlů, brouků, včel a jejich příbuzných. Ohrožena je pak třetina až polovina zbytku. A nejde jen o tuto drobot, změny krajiny se projevují také úbytkem hospodářsky významných druhů drobné zvěře.

Tetřívěk, s. r. o.

Pohled na staré mapy ukazuje, že změny, které postihly tvář volné krajiny, postihují také území našich národních parků a přírodních rezervací. Uzavřena v omezeném prostoru chráněných území a zbavena ohně a spásáčů nemá příroda šanci sama udržovat svou rozmanitost. Skrze vyloučení klíčových hráčů, kteří ovlivňovali podobu vegetace a krajiny, je vliv člověka obrovský i v místech, kam prakticky nevstupuje – takže plíživě zarůstání ochuzuje i přírodu v národních parcích a rezervacích, i když na péči o ně vynakládáme značné prostředky.

Dosud jsme se starali pouze o bezlesí, dnes je již jasné, že podobnou péči potřebují také lesy. V opačném případě bude dokonána přeměna bukojedlových pralesů v čisté bučiny a z chráněných lesů našich nížin postupně zmizí dub. Přitom objem financí, které na takovou péči máme k dispozici, nestačil nikdy a dlouhodobě spíše klesá. Bud budeme žehrat na nedostatek peněz a dále sledovat, jak zarůstání a nedostatek péče dále ochuzují naši přírodu, anebo uznáme, že sečení trávy, vyřezávání křovin a občasná pastva několika ovcí pouze za účelem péče o chráněné území jsou drahé a málo efektivní nástroje. A naučíme se využívat ty levnější a efektivnější.

Jedním z nich je oheň. Řízené vypalování slouží jako nástroj ochrany přírody snad ve všech okolních zemích a není důvod, proč by tomu tak nemělo být i u nás. Zcela neřízené vypalování nám zachovalo poslední rozsáhlá, biologicky velmi cenná bezlesí na dopadových plochách vojenských střelnic. Jakkoli se tomu naši ochránáři z ideologických důvodů a nedostatku zkušeností ze všech sil vyhýbají, je použití ohně k údržbě takovýchto prostor naprostou nutností.

Podobně efektivní – a u nás mnohem méně kontroverzní – je pastva. Jenže nemůžeme jít o pár ovcí převážených co týden kamionem z jednoho místa na druhé. Kdekoli to podmínky umožňují, měl by se dobytek v přírodě pohybovat celoročně. Stačí oplotit co největší plochu a vypustit vhodná zvířata. V Bulharsku tak vypouštějí do hor koně, na Slovensku zubry. Že si takto lze hrát i ve velmi hustě osídlených oblastech, ukazují volně, byť za plotem žijící krávy u Berlína a koně, krávy a zubří v Nizozemsku. Obojí je způsobem, jak alespoň v některých chráněných územích – a národních parky jsou k tomu zrovna jako dělané – přírodě vrátit nástroje, kterými udržovala svou rozmanitost. Velcí býložravci i oheň do naší přírody patří a neobejdeme se bez nich, myslíme-li to s ochranou přírody alespoň trochu vážně. Mohou napáchat spoustu škody, takže je nezbytná opatrnost, ale ať se přes hraniční hory díváme kterýmkoli směrem, je jasné, že svému účelu mohou velmi dobře sloužit.

Pohled na stádo zubrů, divokých oslů nebo jen volně žijících krav či koní v člověku budí podobné pocity jako návštěva africké divočiny. Uvidíme, kdo u nás jako první využije možnost, jak zpomalit ochuzování biologické rozmanitosti – a zároveň vytvořit prvotřídní turistickou atrakci. Snad se toho dnes rychle mizející tetřívci, dudci, motýli a včely dožijí.

Autor je entomolog. Pracuje v Biologickém centru Akademie věd a přednáší ekologii lesa na Přírodovědecké fakultě Jihočeské univerzity.